

FILOSOFIE ȘI POEZIE. PREMISELE UNEI IPOTEZE INTERPRETATIVE

Philosophy and Poetry. The Premises of an Interpretative Hypothesis

Conf. univ. dr. Dorin ȘTEFĂNESCU
Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș

Abstract: The interpretation discusses the implication revealed in the relation between the speculative (philosophic) discourse and the poetic (metaphorical) discourse, searching to identify the metaphorical transfer and the metaphysical one, the speculative extending the semantic project of the poetic, according to a transmutation in another space of meaning. Following this dialectic perspective, the interpretation would keep intact the games of the imagination, as a mixed discourse which operates at the intersection between metaphorical and metaphysical.

Keywords: metaphor, philosophy, metaphysical, poetic discourse

Dacă gândirea care pornește nu de la lume ci de la transcendență – a altuia sau a unui cutotul-altceva – rupe echilibrul identității în care se complăce conștiința egalului, trezind alteritatea și nemăsura, ea „aspiră la un *dincolo*, la un *mai-profund-ca-sine* – la o transcendență diferită de *în-afară-de-sine* care se deschide și traversează conștiința intențională”.¹ Nu e un *în-afară-de-sine* căci nu depășește gândirea în mod ireductibil ca ceva cu care ea nu poate întreține o relație, după cum nu e nici în-sinele absolut al imanenței închise în suficiența de sine. E un *dincolo al gândirii*, un adânc al ei care e înaintea ei, alteritatea internă a unui negândibil cu care se află într-un raport de distanță. Distanță, în acest caz, nu a separării, a altuia necunoscut și indiferent, ci a relației cu un altceva neasimilabil. E aceeași mijlocire prin care, așa cum spune P. Ricoeur în *Metafora vie* (capitolul „Metaforă și discurs filosofic”),² „speculativul verticalizează metafora, în timp ce poeticul conferă un veșmânt iconic analogiei speculative”? Dacă, potrivit lui Heidegger, „metaforicul nu există decât înăuntrul metafizicului”, implicația ce apare între filosofie și metaforă, respectiv între disursul speculativ și discursul poetic, face ca negânditul filosofiei să anticipeze nonspusul poeziei, trans-gresiunea meta-forei (de la propriu la figurat) și cea a metafizicii (de la sensibil la inteligibil) nefiind decât unul și același transfer (de la vizibil la invizibil).

¹ E. Lévinas, „Hermeneutică și lumea de dincolo”, în *Între noi. Încercare de a-l gândi pe celălalt*, Ed. All, București, 2000, p. 72.

² Ed. Univers, București, 1984, pp. 435-469, cu privire la „meta-forc și meta-fizic” și la „intersectarea sferelor de discurs”, pagini din care vom cita în continuare.

Vorbind despre metafora uzată care ar sta la baza conceptului, J. Derrida aduce în discuție mișcarea metaforizării ca „origine, apoi ștergere a metaforei, trecere de la sensul propriu sensibil la sensul propriu spiritual prin ocolișul figurilor”, metafore care au fost uzate și înlocuite de producerea conceptului care îi șterge urma: „Metafizica a șters în ea însăși scena fabuloasă ce a produs-o și care rămâne totuși activă, mișcătoare, înscrisă cu cerneală albă, desen invizibil și acoperit în palimpsest”.³ Proces ce comportă un dublu aspect: autodistrugerea metaforei prin înălțarea în concept și, invers, autodistrugerea conceptului prin înălțarea la metaforă. Transferul prin care metafora uzată se ascunde în figura conceptului „vizează – spune Ricoeur – invizibilul prin vizibil, inteligibilul prin sensibil”, neexistând așadar decât o singură preschimbare: „preschimbarea” metaforică este și „preschimbarea” metafizică, adevărata metaforă fiind „metafora verticală, ascendentă, transcendentă”. Este prin urmare un transfer de sens de la sensibil la inteligibil, dar în cazul conceptului metafizic nu mai avem un vizibil care să „facă” imagine, ci o imagine ce rezultă din asemănarea între vizibil și invizibil. Mișcarea ce duce cuvintele și lucrurile dincolo, *meta*, este transferul de sens ce definește preschimbarea metafizică ce face invizibilul vizibil, fără ca el să coboare în lumea sensibilă, ci ridicând vizibilul la nivelul inteligibilului. Această „răsucire” sau „torsione” care deplasează înțelesul (în sens platonician) nu are loc fără asemănarea dintre ceea-ce-se-manifestă *la vedere* și ceea-ce-se-ascunde *în vedere*. Derrida insistă asupra câtorva metafore metafizice dominante, printre care Soarele și locuința ca întoarcere. Dacă „mișcarea care face ca soarele să se rotească în metaforă” se dovedește a fi cea care „rotește metafora filosofică spre soare”, mărturisind că „rotirea în jurul soarelui va fi întotdeauna traiectoria metaforei”,⁴ metafora locuinței este „o metaforă a metaforei: expropriere, a-fi-în-afară-de-casa-ta, dar tot într-o locuință, în afară de casa ta și de asemeni în afară de sine în sine. Este metafora filosofică a ocolului în reapropriere (sau în vederea reaproprierii), *parousia*, prezență față de sine a ideii în lumina-i proprie”.⁵ Unitatea *epokhală* a metafizicii este astfel asigurată prin stabilitatea și universalitatea metaforelor dominante: „Prezență dispărând în propria-

³ Jacques Derrida, *La Mythologie blanche*, în *Marges de la philosophie*, Éd. de Minuit, 1972 (pp. 247-324); apud Paul Ricoeur, op. cit., pp. 444-445. Trebuie să spunem că pre-comprehensiunea intuitivă sau înțelegerea eidetică folosește o cerneală simpatică; invizibilă în procesul însuși al unei intuiții eidetice, ea apare – transparent – abia în ceea ce îi dă interpretării, trece în cromatica specifică spectrului interpretativ.

⁴ Apud Paul Ricoeur, op. cit., p. 448. „Lumina vizează metaforic semnificatul filosofiei”: „Substanța metaforei dominante va reveni totdeauna la acest semnificat major al onto-teologiei: cercul heliotropului” (ibidem).

⁵ Apud Paul Ricoeur, op. cit., pp. 448-449.

i lumină, izvor ascuns al luminii, al adevărului și al sensului, ștergere a chipului ființei, aceasta ar fi *întoarcerea* insistentă a ceea ce supune metafizica metaforei”.⁶

Exemplificăm printr-un scurt fragment din poemul *La Meglio Gioventù* de Claudiu Komartin: „În adolescență, mi-am dorit / o reconciliere cu locul acesta / pe care nu îl înțelegeam și care mă insulta - / totuși, era singura mea legătură cu o existență / ale cărei ecouri își făceau răbdătoare drum către mine, / un orășean binecrescut, vulnerabil / și mult prea stângaci, / printre buruieni și prundișuri, / cu insectele care mișunau în voie pretutindeni, / nu departe de lacul cu ape aurii / sub același soare ce presară acum, ca și atunci, / o zgură fierbinte peste lucruri și vietăți”. Ce are de spus filosofia aci ? În niciun caz altceva sau mai mult decât o face discursul poetic, dar, prin faptul că e obligată să se confrunte cu *altceva* decât relevanța propriului demers, n-am zice că e constrânsă ci, dimpotrivă, liberă să gândească *mai mult*. Ea va spune că locul neînțeles e locul părăsit, nelocuit, lăsat în urma unui „atunci” scăpat parcă din existență și din vedere. Loc sfidător și vorbitor totuși, pe care înțelegerea de „acum” nu și-l poate re-prezenta. Un raport fisurat, ivit în sânul unei gândiri care aproape că nu mai meditează, ci mediază o stare de criză, între ceea ce se spune în evidența cuvântului lumii și nonspusul unui sens șters. Mediere sau „reconciliere cu locul”, „legătură cu o existență” inaparentă, non-pertinentă, dar vie numai în această conexiune. Ceea ce se spune – în chiar poeticul spunerii, în vizibilitatea sa percutantă – conduce spre ceea ce rămâne nespus precum un transfer nemărturisit (ecou răbdător al unui drum) de la cuvântul ajuns în litera poemului la cuvântul neajuns, urcat până la originea sa ? Cuvânt care nu doar „iscă” lumea, cum afirmă Heidegger, ci o rează într-un temei care o transcende. Or poemul nu face decât să „spună” reconcilierea ca loc neînțeles – al neînțelegerii înseși – , legătura cu ecoul existenței, în pofida dezlegării și a nelocuirii. Dar tocmai această spunere este meta-forică, poartă dincolo de ceea ce spune, și meta-fizică, arată mai mult decât spune. Un dincolo și un mai mult care nu pun în depărtare, nu creează distanță, ci fac posibil un raport: „nu departe de”. Brusca, locul acesta se arată „printre buruieni și prundișuri, / cu insectele care mișunau în voie pretutindeni, / nu departe de lacul cu ape aurii”. Se arată fără a fi arătat, „sub același soare ce presară acum, ca și atunci, / o zgură fierbinte peste lucruri și vietăți”. Nu o comparație pune în joc și în cauză gândirea, ci un raport de analogie între două stări ale aceleiași unități: acum *ca și* atunci. Nu stări dislocate, ireconciliabile într-un hiat de netrecut, al exproprierii, deplâns ca o fractură pe care doar

⁶ Apud Paul Ricoeur, op. cit., p. 449.

o „pasăre aurie” l-ar putea umple.⁷ Acum și atunci conectează vizibilul la invizibil. Fără a fi o simplă juxtapunere, avem de-a face cu fuziunea într-un *co-esse*, „sub *același* soare” (s.n.), în lumina căruia totul *este* ca și cum n-ar fi. Loc locuit de înțelegere, al înțelegerii Aceluiași, interzicere (oricărei alte pătrunderi) în care *acum* și *atunci* inter-semnifică, se așază *idem in essentia*. Locuință regăsită, nu în existență ci în locul în care se scrie poemul; o reapropriere sau o întoarcere acasă, a sinelui la sine.⁸ „Lucruri și vietăți”, *peste* care veghează același inteligibil, ființează în ascuns *sub* eclipsa mundană, *aliud in esse*, dar strălucesc în sfera identicului, în orizontul unui soare al in-diferenței spre care rostirea se rotește.⁹

Teza care identifică preschimbarea metaforică și cea metafizică („pretinsa conivență dintre cuplul metaforic al propriului și al figuratului și cuplul metafizic al vizibilului și al invizibilului”) stipulează faptul că ceea ce poartă (meta-foric) dincolo, de la propriu la figurat, poartă (meta-fizic) de la sensibil (vizibil) la inteligibil (invizibil). Afinitate care afirmă de fapt prioritatea gândirii speculative în raport cu discursul poetic. „Nu deci metafora – afirmă Ricoeur – este cea care susține edificiul metafizicii platonizante; ci mai curând, aceasta pune stăpânire pe procesul metaforic, pentru a-l face să lucreze în folosul ei. Metaforele soarelui și locuinței nu domnesc decât atâta vreme cât discursul filosofic le alege”. E adevărat că proiectul semantic al fiecărui tip de discurs este diferit, căci „discursul speculativ își are propria-i *necesitate* în el însuși, în punerea în mișcare a resurselor de articulare conceptuală”; speculativul nu prelungește proiectul semantic al poeticului „decât cu prețul unei transmutări ce rezultă din transferul său într-un alt spațiu de sens”. Tocmai acest alt spațiu de sens a fost vizat de propria noastră interpretare a versurilor lui Komartin. Dacă discursul speculativ are „de la sine” metaforele conceptualizate (soarele, locuința)

⁷ Așa cum citim în poemul Hiatus al aceluiași Komartin: „vino, pasăre aurie, și atinge lucrurile / peste care lumina își presară puful de piersică”. Aici, transferul operează printr-o simplă atingere între două extreme semnificante. Tot ce e anarhie și conflict creează imagini în a căror apariție totul dispare: „trandafirii sângerează / în grădinile căzute-n paragină / și tot ce rămâne e un cântec trist îngănat în amurg”. Tot ce rămâne, după și în pofida dispariției totului, e cântecul poemului, adică tot. Nu întâmplător „lucrurile pe care încerc să le descriu / se destramă”, căci ceea ce face ca lucrurile să se arate în lumina sensului original nu este de-scrierea lor, în care ele se de-zic, ca și cum și-ar depune ființarea destrămată. E tocmai „scrierea” lor, faptul că ele se în-scriu în propria apariție, în transparența unei lumini în care se întipăresc „cu toată puterea fragilității”. Nu e aceasta toată puterea poetului ? Mai presus de toate, o putere a eticului – ca filosofie primă, cum spune Lévinas – „pentru că scrisul nu poate fi decât / o formă de viață morală / și de-abia de aici încolo poate începe să aibă un sens” (La Meglio Gioventù).

⁸ „Evident, cuvântul interpretativ nu are voie să se instaleze în locul către care arată” (H.-G. Gadamer, Actualitatea frumosului, Ed. Polirom, Iași, 2000, p. 12). „În poezie – spune René Char – nu locuim decât locul pe care îl părăsim” (Sur la poésie). Nu e poetul în căutarea „locului” iar interpretul în comentariul acestei căutări, conform acelei Erörterung invocate de Heidegger ? Se întâlnesc ei oare în același loc sau, mai degrabă, în locul însuși indicat de căutare ?

⁹ „Orice gândire care nu va conduce la instalarea unui identic – o ființă – în repausul absolut al pământului sub bolta cerului va fi subiectivă, nefericire a conștiinței nefericite” (E. Lévinas, op. cit., p. 79).

pe care le pune în jocul interpretării, nu e mai puțin adevărat că trans-puse în lucrarea discursului poetic acestea se deconceptualizează, își șterg relevanța odată ce intră într-un raport de contiguitate cu figura poetică.¹⁰ Conceptul se distruge în chiar timpul articulării sale interpretative, pe măsură ce metafora poetică dobândește un relief inconfundabil, iese la lumină prin ea însăși, într-un același act ambivalent – de sens opus – prin care metafora este convocată să apară de conceptul care, la rândul lui, dispare în lumina acestei apariții. Ca atare, „sporul de semnificație nu aparține conceptului”, prins într-un spațiu de sens diferit, pe care totuși îl conturează specific. Pe de o parte, discursul speculativ „din sine însuși își trage resursele unui spațiu conceptual pe care îl oferă desfășurării de sens ce se schițează metaforic”. Pe de altă parte, confruntat cu „vehemența ontologică” a unui proiect semantic diferit, cu non-relevanța dinamică a unui câmp necunoscut și cu jocul dublei semnificații, nu poate determina sensul, ci doar indica locul în care sensul apare.¹¹ Ceea ce ne permite să spunem, împreună cu Husserl, că „a înțelege o expresie (logică)” este altceva decât „a descoperi imagini”; dacă *imaginatio* este împărțita „asemănării”, *intellectio* este cea a „identității”, ambele fiind nivele și regimuri de discurs distincte; rezultă că discursul metaforic nu ajunge la identitate decât ca asemănare,¹² în acel *ca și cum* sau *acum, ca și atunci* pe care le-am invocat. Dar e necesar ca cele două regimuri discursive, speculativ și poetic, să se abolească reciproc? Răspunsul pe care Ricoeur îl dă acestei întrebări comportă două aspecte. În primul rând, „atracția pe care discursul speculativ o exercită asupra discursului metaforic se exprimă în însuși procesul interpretării. Interpretarea este opera conceptului”. Lupta pentru univocitate și raționalizare traduce în travaliul interpretativ efortul de a reînscris rețeaua de semnificații ale enunțării metaforice „într-un orizont de înțelegere disponibil și care poate fi stăpânit conceptual”. Dar acest demers reprezintă o interpretare raționalizantă, și prin aceasta reductivă, căci conceptualul distruge metaforic. Prin urmare, în al doilea rând, „putem concepe un stil hermeneutic în care interpretarea răspunde noțiunii de concept și totodată aceleia de intenție

¹⁰ „Poezia nu constă în a gândi ceva, ci în faptul că ceea ce este gândit și ceea ce e spus se află în ea însăși. Cuvântul interpretativ, care îi urmează, este reținut în această existență întocmai ca indicațiile lipsite de precizie care constituie poezia însăși. Cuvântul în cauză se suprimă, ca și ele, în existența poeziei” (Hans-Georg Gadamer, op. cit., p. 12).

¹¹ În operele de artă, subliniază T. Vianu, „regăsim un înțeles pe care nu-l putem subordona unui concept sau unei legături de concepte precise, un înțeles mai bogat și care, debordând neconținutul conceptului, provoacă lucrarea niciodată limitată a restabilirii înțelesului” (Tezele unei filosofii a operei, în Tudor Vianu, Studii de filosofie culturii, Ed. Eminescu, București, 1982, p. 361). „Imaginea – adaugă el – suplinește totuși funcțiuni deosebite în poezie și în filosofie. Căci pe când imaginea poetului este prețuită în sine, aceea a filosofului nu face decât să vehiculeze un sens care nu numai că o depășește, dar care se impune cu preferință atenției cititorului” (Filosofie și poezie, Ed. enciclopedică română, București, 1971, p. 66).

¹² Edmund Husserl, *Recherches logiques*, t. II, P.U.F., Paris, 1969, p. 136.

constituantă a experienței care încearcă să se spună pe sine la modul metaforic”. Păstrând caracterul său conceptual, interpretarea ar trebui să lase intacte jocurile imaginației¹³; ea e atunci un discurs mixt care operează „la intersecția a două mișcări, cea a metaforicului și cea a speculativului”. Exercițiu dificil căci, pe de o parte, gândirea conceptuală nu gândește decât ceea ce îi dă (sau i se dă) de gândit, adică ceea ce se manifestă în orizont imaginar ca semnificativitate a discursului poetic; pe de altă parte, ceea ce e astfel gândit, recepționat și recuperat în jocurile înțelegerii, trebuie restituit alterității nealterate a câmpului poetic. Sarcina unei astfel de interpretări e de a-și integra reflexivitatea într-o aventură paradoxală, întrucât ceea ce se manifestă ca fenomen poetic, ceea ce în ultimă instanță *dă de înțeles* este o esență care nu intră în termenii cunoașterii. Kantian vorbind, o idee, nu una rațională care e de fapt un concept căruia nu îi corespunde nicio intuiție, ci o idee estetică formată pe baza intuițiilor operante în imaginație.¹⁴ În chiar prezența nemanifestării acestei idei care dă de gândit, gândirea conceptuală e constrânsă să gândească *mai mult*. Acest *mai mult* nu îl are însă de la sine; el se dă ca surplus al imaginației creatoare.¹⁵ Gândindu-l, e determinată să îndrăznească mai mult, să gândească și ceea ce nu este înțeles clar și distinct, lărgindu-și astfel propriul orizont de cuprindere.¹⁶ „Imaginația creatoare, adaugă Ricoeur, nu este altceva decât această cerere adresată gândirii conceptuale”, cerere care este „sufletul” interpretării. Dacă putem vorbi aici de o articulare dialectică, nu ne gândim totuși la cea care, pentru Ricoeur, domnește între experiența de apartenență deschisă prin discursul poetic și puterea de distanțare ce deschide spațiul gândirii speculative, ci la dialectica chestionabilului. Căci a da de gândit *mai mult* nu înseamnă a pune pe gânduri, a întreba ? A destabiliza ceea ce e deja stabilit, a pune sub semnul întrebării și a da de înțeles *altceva* ?

¹³ „Creațiile limbajului ar fi lipsite de sens dacă ele nu ar servi proiectului general de a lăsa să se ivească noi lumi prin harul poeziei” (Paul Ricœur, *Écrits et conférences 2. Herméneutique*, Seuil, Paris, 2010, p. 121).

¹⁴ Immanuel Kant, *Critica facultății de judecare*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981: „Prin ideea estetică înțeleg acea reprezentare a imaginației care dă mult de gândit, fără ca totuși să i se potrivească un gând determinat, adică un concept; deci, nicio limbă nu o poate exprima și face inteligibilă în întregime” (p. 208).

¹⁵ „O anume energie spirituală de un fel aparte”, spune Valéry în *Poésie et pensée abstraites*, care reprezintă „principiul esențial al mecanicii poetice”. Energie ce pune în mișcare „pendulul poetic” ce parcurge traseul de la senzație la idee sau sentiment pentru a se întoarce apoi spre o amintire a senzației și spre acțiunea virtuală care o produce. Este chiar principiul unei gândiri care, adaugă el în *Littérature*, „trebuie să fie ascunsă în versuri precum substanța nutritivă într-un fruct” și care dă gândirii de gândit creația supraabundentă a imaginației. Abia în această gândire gândită se celebrează cu adevărat darul ce dă gândirii ceva de înțeles și de creat, un orizont al înțelegerii în care, într-adevăr, „un poem trebuie să fie o sărbătoare a Intelectului” (Paul Valéry, *Morceaux choisis*, Gallimard, Paris, 1930, pp. 167, 168).

¹⁶ „Dacă subordonăm unui concept o reprezentare a imaginației care aparține întrucipării lui, dar care prin sine prilejuiește o gândire a cărei bogăție nu poate fi cuprinsă niciodată într-un concept determinat, extinzând deci estetic conceptul într-un mod nelimitat, atunci imaginația este creatoare; ea pune în mișcare facultatea ideilor intelectuale (rațiunea), determinând-o printr-o reprezentare să gândească mai mult (ceea ce ține, ce-i drept, de conceptul obiectului) decât poate cuprinde și înțelege limpede” (I. Kant, op. cit., p. 209).

Bibliografie

- Derrida, Jacques, *Marges de la philosophie*, Éditions de Minuit, Paris, 1972
- Gadamer, Hans-Georg, *Actualitatea frumosului*, Ed. Polirom, Iași, 2000
- Husserl, Edmund, *Recherches logiques*, t. II, P.U.F., Paris, 1969
- Kant, Immanuel, *Critica facultății de judecare*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981
- Lévinas, Emmanuel, *Între noi. Încercare de a-l gândi pe celălalt*, Ed. All, București, 2000
- Ricœur, Paul, *Metafora vie*, Ed. Univers, București, 1984
- Ricœur, Paul, *Écrits et conférences 2. Herméneutique*, Grasset & Fasquelle, Paris, 1991
- Valéry, Paul, *Morceaux choisis*, Gallimard, Paris, 1930
- Vianu, Tudor, *Studii de filosofia culturii*, Ed. Eminescu, București, 1982
- Vianu, Tudor, *Filosofie și poezie*, Ed. enciclopedică română, București, 1971